

Oktatáspolitikai irányváltás a Szovjetunióban: egy iskolareform anatómiája (1958)

SOMOGYVÁRI LAJOS

Pannon Egyetem Tanárképző Központ

Az államszocialista berendezkedés közoktatást érintő legjelentősebb átalakítási kísérlete 1958-ban kezdődött meg a Szovjetunióban, majd az egész keleti blokkon végigsöpört, melyhez a mintát az írásomban bemutatott folyamat adta. A kísérlet a hatvanas évek közepére, végére megbukott, azóta sem született átfogó, kritikai megközelítése a témának – ez persze a szocialista pedagógia jelentős részére igaz. Az iskolareformként definiált változtatásokat a politechnika, a munkára nevelés és gyakorlati oktatás jelszavai határozták meg, napjainkban is releváns kérdéseket felvetve, mint például az általános- és szakképzés viszonya, a korszerű műveltség mibenléte, vagy iskola és élet kapcsolata.

Tanulmányom a szovjet döntéshozatali mechanizmus, a különböző érdekcsoportok artikulálódó igényeit elemzi, melyek egy szimulált, kontrollált nyilvánosság kontextusában jelentek meg. A *Hruscsov* által kezdeményezett új szakasz tudatosan vont be szakértőket a tervezésbe, előkészítésbe, mellyel megosztotta a felelősséget, felmérte és leszerelte a lehetséges ellenvetéseket, valamint „megdolgozta” a közvéleményt, lefordítva a gyakorlat nyelvére a tennivalókat. Az ideológia és a pártirányítás primátusa nem kérdőjeleződött meg, de a döntéshozatal módosult a sztálini időszakhoz képest. A változtatás igényének felmerülése azonban *Sztálin* utolsó éveire köthető, ezért innen kell kezdeni az elemzést.

VITÁK A SZOVJET ISKOLÁRÓL

Az 1958-es szovjet iskolareformot hosszú vita előzte meg. Sztálin egyik utolsó írása (1952) vetette fel a húszas évek óta először az általános politechnikai oktatás bevezetésének szükségességét, mely egyaránt fontos volt a társadalom kulturális átneveléséhez és – a hivatásválasztás előbbre hozásával – a gazdasági erők fejlesztéséhez. Az ideológiai és gazdasági érdek legitimációja, a kettős hivatkozás a későbbi diskurzus lényegi ismertetőjegyévé vált. *Kalmár Melinda*

magyar történész az ötvenes évek első felének rendszerátalakító tendenciájaként értékeli a szovjet fejleményeket: a tudományos-technikai forradalomhoz való adaptációs kényszer, majd az átalakuló kelet-nyugati kapcsolatok, a hrucsovi koegzisztencia és verseny mind-mind abba az irányba terelték a döntéshozókat, hogy változtassanak a technológia, a gazdaságszerkezet, az állami és pártirányítás, valamint az oktatás területein. Célkitűzéssé vált a versenyképesebb tudás, szakképzettebb munkaerő létrehozása, mely alkalmazkodni tud a megváltozott körülményekhez és hatékonyabban képes működni. Kalmár szerint az új szakasz formálódása 1951–1952-ben kezdődött, mikor már olyan válságjelek mutatkoztak a keleti blokkon belül, ami elodázhatatlanná tette a rendszer módosítását – ezt a folyamatot Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála csak felgyorsította (2014. 69-89. o.).

A XIX. kongresszus foglalta először direktívákba a teendőket az oktatást illetően (1952), a megvalósítás azonban csak nagyon lassan haladt előre: alsó fokon bevezették a kézimunkát (I-IV. osztály), felsőfokon a műhelyekben és mezőgazdaságban végzett gyakorlati tevékenységet (V–VIII., illetve X. osztályig) – az új tantárgyak és tevékenységformák bevezetése 1956-ig húzódott (*DeWitt*, 1961. 9. o.). Az 1956-os XX. kongresszuson Hruscsov vádbeszédet tartott a szovjet iskolarendszer ellen: a diákokat az intézmények nem készítik fel a gyakorlati életre, a XIX. kongresszus irányvonala nem valósult meg (1956). A következő két év a szovjet neveléstudomány, a pedagógusok, a politikusok és a közgazdászok/gazdasági tervezők vitáival telt el; ideológiai, szakmai és népgazdasági érvek egyaránt szerepet kaptak az eltérő nézetek közti konfliktusokban. Többek között a *Szovjetszkaja Pedagogika* adott teret a vitának, az ideológiai szempontok (*Marx* és *Lenin* tanításainak értelmezése) mellett a pártirányítás kívánságai (a XX. kongresszus irányvonala), a pedagógiai igények (új tantervek, a termelés alapjai tantárgy bevezetése) és a gazdasági fejlődés (mezőgazdaság, gép-, vegyipar, energiatermelés) támasztotta követelmények egyaránt előfordultak a diskurzusban (*Szkatkin*, 1958).

Az új tantárgyak, a gyakorlati képzés bevezetése (kötelező nyári gyakorlat formájában) szükségszerűen túlterheléshez vezetett, amit a vizsgák eltörlésével próbált megoldani az oktatásirányítás (*DeWitt*, 1961. 10. o.) – ezzel viszont újra előtérbe került az általános képzés és a szakképzés egyensúlyának megbomlása, a középiskola funkcióiról, funkcióváltásáról szóló viták megszorodása. A Szovjetunióban a 10 éves, egységes iskola volt a cél, ami a valóságban 7 illetve 8 osztályos intézményekben realizálódott, mivel hiányoztak az anyagi, személyi és infrastrukturális elképzelések az eredeti terv megvalósításához – a 10 osztályos iskolák végül csak a nagyvárosokban jöttek létre (a szovjet iskolatípusokhoz ld.: *Kairov*, 1963). Az egységes iskola koncepciójának alapja az oktatási rendszer egyenlősítő funkciójáról vallott elv volt: a különböző társadalmi háttérből érkező gyermekek egy műveltségi szintre hozása, ami a szocialista pedagógia esetében a munkás-paraszt származású fiatalok helyzetbe hozásáról szólt. A szovjet

egységes iskola integratív szándéka, a kollektív nevelés nem állt távol a nyugati tendenciáktól: az USA egységes iskolái külsőre hasonlóak ehhez a rendszerhez, illetve a komprehenzív iskolák feltűnése is analóg jelenség a hatvanas évek skandináv államaiban. A középfokú képzés minél teljesebb kiterjesztése szintén közös célként tételeződött a különböző iskolarendszerekben (az USA és a SZU iskolarendszerének összehasonlítása: *Mitter*, 1981; az egységes középiskola megteremtésének kísérletéről: *Setényi*, 1992; ennek elméleti alapja: *Szebenyi*, 1997).

Az egységes iskola elképzelésével szemben már 1956-ban felmerült a hosszabb távú gazdasági célokat szolgáló, pedagógiai szempontokkal is alátámasztható furkáció bevezetésének igénye. Ez azt jelentette, hogy az egységes közös képzés idejét lerövidítik és a diákokat már korábban a szakma/hivatás választásának eldöntésére készítik – az így meghozott választás alapján a továbbiakban elválnak a képzési utak és különböző speciális képzési formákban részesülnek a tanulók. A leningrádi oktatási szakemberek által képviselt, a *Literaturnaja Gazetában* megjelent cikk ezt az irányvonalat képviselte 1956 decemberében és a Neveléstudományi Akadémia is ebben a formában foglalt állást a reformokat illetően 1957 elején. Az első 8 év után három irány közül választhattak volna a fiatalok: a fizikai, matematikai, technikai orientáció az ipari képzés céljait szolgálta, a biológiai a mezőgazdasági termelés felé vezetett, míg a humán változat a szolgáltatások, a leendő értelmiség tagjainak utánpótlását biztosította (a cikk és az Akadémia álláspontjához: *DeWitt*, 1961, 11–12, az Akadémia 1957-es, 1958-as szerepéről: *Medlin*, 1958).

Az 1956-1957-es tanévben már 585 iskolai kísérlet folyt az OSZSZSZK-ban a politechnika bevezetéséről, miközben az Akadémia az új óra- és tanterveken dolgozott. Az első négy osztályban kézimunka-tanítás folyt, ötödik és nyolcadik között műhelygyakorlatok, az utolsó három évben új tantárgyként bevezették az *Ipari és mezőgazdasági termelés alapjai* című tantárgyat (*Faragó*, 1958). A tanműhelyekben végzett gyakorlatot az órarenden kívüli, őszi és tavaszi munkákban való részvétel egészítette ki, a mi felső tagozatunknak megfelelő iskolafoktól, vagyis az ötödik osztálytól kezdve (Szovjetunió . . . , 1958). Az elért eredmények alapján a kísérleteket összefoglaló 50 kutató lehetségesnek (de nem szükséges elemnek) tartotta egy szakma elsajátítását normál középiskolai oktatás keretében, ugyanakkor a túlterhelés problémája továbbra sem szűnt meg (*Ábent*, 1958a). Az átalakítás előkészítésében és lefolytatásában nagy szerepet játszott a propaganda, ennek érdekében 1957 januárjától új folyóiratot indított az OSZSZSZK Közoktatásügyi Minisztériuma, *Politechniceszkoe Obucsenyije* (*Politechnikai Képzés*) címmel (*Faragó*, 1957). A kérdés már csak az általános és szakmai képzettség egyidejű megszerzéséhez vezető út volt: a Minisztérium 1958 tavaszán a diverzifikált középfokot hagyta jóvá, amely az általánosan képző iskolák esetében a munkára nevelést több irányt is megalapozó szakmai előképzésként, jobb esetben szakképzésként fogta fel, emellett pedig meghagyta volna a korábbi szakképzési

formákat. Azonban nem a furkáció intézményesült, hanem a gyorsabb megtérülést ígérő, közvetlen szakképzés (egy-egy szakmára való specializálódás) valósult meg a nyolcadik osztály után – azaz megmaradt az ideológiailag is fontos egységes (és egyenlősítő) iskola, a munkára nevelés formái pedig az aktuális és helyi, konkrét igényeknek megfelelően alakultak ki. A munkára nevelés irányvonalát végül a pártvezetés fellépése, egyéb érdekcsoportok igényei és a változó geopolitikai konstelláció alakította ki.

A kelet-nyugati kulturális kapcsolatok megélénkültek az ötvenes évek végén (párhuzamosan az úrversennyel) – a szovjet oktatást átalakító kezdeményezések valójában világméretű tendenciákba illeszkedtek, ahogyan azt már korábban is láthattuk. 1958 áprilisában az UNESCO konferenciát tartott Sèvres-ben, ahol a középiskolai képzés aktuális kérdéseiről volt szó: a tankötelezettség felemelése, a korszerű műveltség tartalma, az általános és szakképzés viszonya a szovjet diskurzusban is gyakran előforduló témák voltak. Ebben az internacionális környezetben a szovjet küldöttség beszámolója nagy érdeklődésre tartott számot, hiszen a svéd és francia iskolareformokat is hasonló motívumok vezették ebben az időben (*Jóború*, 1958, 1961. 3–6. o.; UNESCOa, 1958). A XXI. Nemzetközi Nevelésügyi Konferencia előadói szintén a fejlődés új követelményeit akarták összhangba hozni az oktatási szerkezettel, a Szovjetunió és a szocialista országok a politechnika bevezetésével vélték ezt megoldhatónak (*Csoma*, 1958; UNESCOb, 1958). Nem tudjuk, hogy mekkora hatással lehetett a nyugati, haladónak nevezett pedagógiai irányzatok kezdődő recepciója a szovjet döntéshozatalra,¹ majd a keleti blokkban beinduló folyamatokra, de úgy tűnik egy újabb területe nyílt a nyugati és keleti blokk közti versenynek.

A sèvres-i UNESCO konferencia időpontjában Hruscsov Magyarországra látogatott: a gesztus a konszolidálódó kádári rendszer támogató megerősítéseként volt értékelhető, mely hazánkat újra és végleg betagoalta a szocialista országok táborába. A látogatás egyik fontos állomása volt a szovjet pártvezér Akadémián mondott ünnepi beszéde április 9-én. Hruscsov igyekezett megnyerni a magyar értelmiség színe-javát, kiemelte a művelődés fontosságát „a különböző rendszerek békés versenyében” és meghirdette a közoktatás meginduló felülvizsgálatát – „új Szputnyik lesz a közép- és felsőfokú oktatás tervezett megreformálása” (*Feljegyzés...*, 1958). A békés egymás mellett élés, az enyhülés és a verseny, a feszültség kieleződésének jelszavai egyébként gyakran váltogatták egymást az ötvenes évek végén, az aktuális geopolitikai igényeknek megfelelően, ami megnehezíti a korabeli források értelmezését.

¹1959-ben például a *Voproszi Filozofii (A Filozófia Kérdései)* című szovjet folyóiratban ismertették az amerikai *Viktor Perlo* tanulmányát a tudományos-műszaki forradalomról (*Simon*, 1960). Igaz, Perlo az USA Kommunista Pártjának egyik vezetője és marxista közgazdász volt, de korábban elképzelhetetlen lett volna, hogy hasonló nyilvánosságot és elismerést kapjon egy nyugati tudományos cikk. Az oktatás átalakításának kelet-nyugati összehasonlításáról hasonló cikkek jelentek meg ebben az időszakban (*Bori és Tihanyi*, 1957).

HRUSCSOV FELLÉPÉSE

A reformként definiált változtatások egy másik beszéddel kezdődtek – 1958. április 18-án Hruscsov a Komszomol XIII. kongresszusán tartott nagyhatású referátumot. A megszólalás újra az iskolák elleni vádbeszédként hatott: a pártvezér szerint alapvető hiányosság, hogy az iskola el van választva az élettől és a termeléstől, nem készít fel a társadalmilag hasznos munkára és a gyakorlati életre. Ezzel együtt jár a morális nevelés elhanyagolása, a fizikai munka lebecsülése („Az iskolákban még nem eléggé oltják bele a gyermekekbe a munka megbecsülését...”) és a felsőoktatásba való bejutás túlhangsúlyozása. A fiatalok vonakodnak a végzés után munkát vállalni gyárban vagy gazdaságban, amit csak felerősít a szülők negatív hozzáállása a kérdéshez: aki nem tanul jól, az munkás lesz. Ennek ellensúlyozására az SZKP főtitkára szerint a főiskolai felvételnél is előnyben kell részesíteni azokat, akiknek van munkatapasztalatuk, ösztönözni kell a már dolgozókat a továbbtanulásra, minimum a középfok megszerzésére („Minden fiatal munkásnak tanulni kell...”), valamint elengedhetetlen a felsőoktatás társadalmi összetételének javítása (Hruscsov, 1958a). Mindezek miatt radikális változtatásokra van szükség az oktatásban. A szovjet pártvezető itt már a termelőmunkára való általános felkészítésről, mindenoldalú fejlesztésről beszél, ami kimondatlanul is szemben áll a specializációval. Mindig figyelembe kell azonban venni, hogy a politikai vezetés csak általános irányelveket bocsátott ki, a megvalósítás ettől teljesen eltérhetett, jelen esetben is megvolt a kiskapu, a különböző termelőágak irányába való iskolai elágazások koncepciójának ismeretetésével (DeWitt, 1961. 13. o.). A fő jelszó ettől fogva oktatás és termelőmunka összekapcsolása, az iskola és élet kapcsolatának megerősítése.

Hruscsov szerint a gyakorlati képzésben részt vevő tanulók a kommunista társadalom aktív felépítőivé válnak majd, az oktatási fordulatot az erkölcsi érvek mellett közgazdasági indokok is alátámasztják (Coulmel, 2009. 67. o.). Ez utóbbi szempontot az 1959 elején meghirdetett 7 éves terv csak erősítette: az 1959 és 1965 közötti időszakra előirányzott tervszámok az USA gazdasági utolérésének nagy ívű programját hirdették meg (az egy főre jutó GDP-ben, 1970-ig), ehhez viszont pótlólagos munkaerőre volt szükség – a diákok jelenthették volna a hiányzó humán erőforrás egy részét. A Komszomol-beszéd a felzárkózás egy másik aspektusaként a tudományos-technikai fejlődéshez szükséges általános műveltség megemelésének igényét szintén meghirdette, ami a középfokú végzettség kiterjesztésének célkitűzését jelentette az egész népességre: „Amikor munkásainknak és kolhozparasztjainknak középfokú általános műveltségük lesz, munkájuk majd egyre termelékenyebbé fog válni, és a munka termelékenységének szakadatlan növelése jelenti éppen végső soron a kommunizmus sikeres felépítésének legfőbb feltételét.” (A beszédet idézi: Nagy, 1958. 807. o.) A marxista elmélet szerint e folyamatban a fizikai és szellemi munka közti különbség előbb-utóbb eltűnik, a bérek közti különbség csökken, vagyis megvalósul

a kommunista utópia. Ehhez a technikai fejlődés nyújt majd segítséget, hiszen a távirányítás, az elektrotechnika és az automatizálás bevezetésének hatása a munkaidő csökkentése lesz, ezen rendszerek működtetéséhez azonban értelem-szerűen magasabb fokú szakképzettség szükséges (*Osztrotyitanov*, 1958). Ez a folyamat csak úgy válhatott teljessé, ha a nappali tagozat mellett az esti, levelező képzési formákat, illetve a dolgozók iskoláihoz hasonló intézménytípusokat továbbra is extenzív módon növelik, ami viszont együtt járhatott a megszerzett képzettség színvonalának csökkenésével – jöllehet az eredeti cél éppen a szakképzettségi szint emelése volt.

Az akadémiai szféra képviselőinek többsége ezzel szemben még mindig ragaszkodott a furkáció koncepciójához, habár a kérdés már eldőlt: *Goncsarov* a Szovjetunióba látogató *Nagy Sándornak*, a Pedagógiai Tudományos Intézet igazgatójának még 1958 májusában is az általános műveltség megalapozásában, a politechnikai képzésben és egy speciális munkaterületen való elmélyedésben határozta meg az új középiskola feladatait (*Nagy*, 1958. 808. o.). Ebben az időszakban megszorodtak a nyugati látogatások is a Szovjetunióban, ezek a beszámolók szintén megerősítik a politikai-gazdasági szféra és az akadémiai-szakmai világ ellentétét (ld. pl.: *Rudman*, 1959).²

Zelenko, a Munkaerőtartalékok Hivatalának szovjet vezetője a gazdasági tervezés véleményét több cikkben ismertette 1958 nyarán (a *Pravdában* megjelent írások összefoglalásához ld.: *DeWitt*, 1961. 14. o.; *Rudman*, 1959. 254. o.). A 7 éves terv előkészítéseként *Zelenko* a szakképzett, betanított munkások kívánatos arányát jelölte ki, melyben az oktatás szerepét a szakképzésre és a munkaerő-tartalékok „kitermelésére” redukálta. A továbbtanulást a különösen tehetségesek számára tartotta volna csak fenn a hivatalvezető, a tervezet szerint a fiatalok többsége 15 évesen kerül majd a munkaerőpiacra, ezzel feladva a 10 éves egységes iskola ideálját. Az új kötelező, általános politechnikai iskola 8 osztályos lett, ezzel párhuzamosan az esti/ levelező képzések számát megnövelték, hogy a dolgozók a munka megszakítása nélkül teljesítsék az egész lakosságra kiterjedő középfokú végzettség célkitűzését. A reformot tehát a világszerte meginduló oktatási expanzió határozta meg, amit igyekeztek összhangba hozni a politechnika követelményeivel és a gazdaság igényeivel (*Kálmán*, 1958), ami természetesen sokszor vezetett összeütközésekhez a különböző szereplők között.

Ugyanezen a nyáron *Hruscsov* is elkészítette tervezetét az oktatási reformról, ami a *Pravdában* jelent meg 1958. szeptember 21-én – a dokumentumot legtöbbször *Tézisek* néven emlegették. A vita ezután kikerült a nyilvánosság terébe, ahol felülről irányított és ellenőrzött „társadalmi vita” kezdődött az

² Az amerikai-szovjet rivalizálás a Szputnyik-sokk után az oktatás területére is kiterjedt, az általam elérhető beszámolók a szovjet iskolareformot általában pozitívan szemlélték (*Lilge*, 1959; *Ross*, 1960; *Holmes*, *Read* és *Voskresenskaya*, 1995. 19. o.). Ennek több oka is lehet: valószínűleg baloldali érzelmű amerikai pedagógusok és újságírók látogattak el a Szovjetunióba, illetve a mccarthyizmus természetes visszahatásának is tekinthető a szovjet törekvések irányában megnyilvánuló szimpátia.

irányelvekről. 1958 őszén az SZKP KB és a Minisztertanács is jóváhagyta az iratot, ami így az év végén törvényerőre emelkedhetett.

A TÉZISEK

A Hruscsov-memorandum címe szinte teljesen megegyezett a később elfogadott törvény elnevezésével: *Az iskola és az élet kapcsolatának megszilárdításáról és a közoktatási rendszer továbbfejlesztéséről*.³ A dokumentum lerövidített változatát közölte a *Népszabadság* (1958), illetve a magyar közéleti-pedagógiai sajtóban is hamarosan megjelent a *Tézisek* ismertetése (Hruscsov, 1958b; Ábent, 1958b) – a szöveg elemzése e három forrás felhasználásával készült. Hruscsov tételmondata szerint a szovjet iskola nem oldja meg az ifjúság életre való felkészítését, csak a továbbtanulást segíti elő (a Komszomol-beszéd felütése ugyanez volt). A reform indoklása jelezte, hogy melyik érdekcsoport igényei érvényesültek: az oktatás a nemzetgazdaság fejlődése szempontjából fontos, fel kell használnia a technológia és a tudomány új eredményeit. A mennyiségi eredmények ellenére (írásbeliség elterjedése) számos probléma maradt, a legfőbb gondot az iskola elszakadása jelentette az élettől, mivel az oktatási rendszer túlságosan támaszkodott a forradalom előtti gimnázium hagyományához, ami a diplomához szükséges akadémiai, absztrakt tudást adja meg csupán, de semmi köze nincs a termeléshez. Ennek oka az volt, hogy a szovjet rendszer első időszakában más volt még a prioritás, a felsőoktatást kellett feltölteni munkás-paraszt származású fiatalokkal. A lenini alapelvekhez való visszatérés jegyében (amire Hruscsov sokszor hivatkozott, hogy elhatárolja magát a sztálinista politikától) mindenoldalúan fejlett, a gyakorlati életben gyökerező személyiség kialakítása szükséges. Az ideális személyiségnek a következő két fontos jellemzője van: jól ismeri a tudományok alapjait (itt főleg a természettudományokról, illetve a tudományos-technikai forradalom keltette új kihívásokról van szó); illetve a fizikai munkavégzésre késznek kell lennie.

A célul kitűzött, 10 osztályos, egységes oktatást két részre osztotta a tervezet: az első 7–8 év az általános képzése (de az első szakasz utolsó két évében is szükséges már bekapcsolni a tanulókat a kolhozok és vállalatok társadalmilag hasznos munkájába), az utolsó 2–3 év a szakképesítés megszerzésének időszaka, külön városi (ipari) és falusi (mezőgazdasági) változattal. A tankötelezettséget hétről nyolc évre emelték, ezt hívták a középfokú oktatás első szakaszának, vagy más néven „politechnikai, nem teljes középfokú munkaiskolának”. A második szakasz a teljes középfokú végzettség megszerzésének időszaka, többféle iskola-típus tartozik ide: politechnikai középiskola, technikum, munkás-, falusi ifjúság iskolái, a különleges tehetségű gyerekeknek külön művészeti és természettudo-

³A később ismertetendő törvény így hangzott: *Az iskola és az élet kapcsolatának megszilárdításáról és a Szovjetunió közoktatási rendszerének továbbfejlesztéséről*. A szöveg egyébként számos ponton emlékeztet a Komszomol-beszédre.

mányos (matematika, fizika, kémia, biológia) jellegű iskola. Külön kiemelték az általános középfok megszerzésének feltételét, amit a kommunizmus építésének feltételéül szabott a vezetés: „minden munkás és munkásnő, minden kolhoz-dolgozó – férfi és nő egyaránt – középiskolát végezzen...”. A gyakorlati órák száma első és negyedik osztály között heti egy óra, ötödik osztálytól heti két óra lett. Nyolcadik után mezőgazdasági gépészeti és elektrotechnikai változatot alakítottak ki (*Zibolen*, 1958. 203. o.).

Nemcsak a középfokot, az egész iskolarendszert érintette a változás, ennek megfelelően a továbbtanulás új útjait vázolták fel a tézisek. A fő irány a termelőmunkában való részvétel és a tanulás egyidejű biztosítása volt, esti/levelező képzések számának növelésével, osztott tanítással, a felvételiknél kedvezmények biztosításával a munkás-paraszt fiataloknak. A felsőoktatást is közelebb vitték volna a munka világához, az első 2–3 évben még a termelőmunka mellett képzelte el Hruscsov az oktatást („nem szabad a diákokat elszakítani a termeléstől”), a harmadik évtől fokozatosan felmentést kaptak volna a hallgatók ez alól, az utolsó két év pedig csak a tanulásról szólt az eredeti tervek szerint. Később ezt a részt érintette a legtöbb kritika, így át is alakították a felsőoktatásra vonatkozó fejezetet. A javaslat külön kiemelte a mérnökképzés fontosságát és azokat a területeket, ahol ez jelentőségteljes lesz a következő évtizedekben: az atomenergia, automatika, elektronika, rádiótechnika, villamosgép- és műszergyártás, hírközlés, valamint a kemizálás tartozott ide. A természettudományok mellett a társadalomtudományok (a marxizmus-leninizmus) szerepét is hangsúlyozta az irat, mivel a világnézeti tudatosságot minden szakember számára alapvetőnek gondolták.

REFORM A NYILVÁNOSSÁG TERÉBEN

A tervezett intézkedések - a termelési gyakorlat bevezetése a középfok utolsó kettő és a felsőfok első két évében, az esti/levelező oktatás kiterjesztése, a különlegesen tehetséges tanulóknak létesített speciális tudományos és művészeti (előkészítő) iskolák – a felsőoktatásba bejutás keresztmetszetét szűkítve, a népgazdasági ágak felé terelte a tanulók többségét. Az irat nemzeti vitára hívott fel, amely szervezett és ellenőrzött formában a sajtóban történt meg, továbbá rengeteg találkozót, előadást is szerveztek a helyi pártbizottságok. *Kairov* túlzónak tűnő adatai szerint (1963) a nyilvános társadalmi vita során 299 000 találkozó volt az Ukrán és az Orosz SZSZSZK-ban, melyeken 23 millió ember és 1 300 000 előadó vett részt 1958 decemberéig; a Pravda helyettes főszerkesztője, *Gorjunov* 14 000 dolgozói levélről számolt be, ami a lapjához befutott a témával kapcsolatban (1959). A szimulált és kontrollált nyilvánosság, a különböző társadalmi-politikai és gazdasági érdekcsoportok igényeinek feltérképezése és korlátozott megjelenítése a Hruscsov által bevezetett új szakasz lényegi ismérve volt, ami együttjárt a szakmaiság bizonyos fokú érvényesülésével, szakértők

bevonásával a döntéshozatal folyamatába (Kalmár, 2014. 104–105. o.) – az ő feladatuk elsősorban a már meghozott irányelvek legitimálása, konkretizálása volt.

Ebben az esetben a támogató hangok (Kairov, a Neveléstudományi Akadémia elnöke, Afanaszenko közoktatásügyi és Jeljutyin felsőoktatási miniszter) mellett kritikusabb hangok is megszólaltak: a tudományos élet képviselői főleg az általános műveltséget megalapozó szakaszt féltették, nem véletlen, hogy a novemberben újból előterjesztett és lerövidített tézis már kihagyta a felsőoktatás első két évének előírását a termelési gyakorlatról (Coumel, 2009. 69. o.). A diskurzusban természetesen a pozitív hangok domináltak (*Megkezdődött a vita ...*, 1958; Gorjunov, 1959), a kísérletek jó tapasztalatait és a „hatalmas népi mozgalom” erejét hangoztatták, ami a tézisek megjelenését követte. Kérdés persze, hogy valójában mennyire volt valódi a vita, hiszen a lehetséges kifogások feltérképezéseként is szolgálhatott a megindult nyilvános eszmecsere, hogy egyes elemek visszavonásával a vezetés megmutassa kompromisszumkészségét. Mindenesetre a Minisztertanács az újabb verziót egy időben jelentette meg a 7 éves terv célszámaival (Pravda, 1958. november 14. és 16., ld. DeWitt, 1961. 14-15. o.), amelyben külön fejezet szólt az oktatási reformról – erről később lesz még szó az SZKP XXI. kongresszusának ismertetésekor.

Ezt követően folytatódott a vita, Laurent Coumel francia történész a törvény ratifikálásáig terjedő időszakot (1958 szeptembere és decembere között) relatív pluralizmusnak nevezi, amikor különböző érdekcsoportok (szülők, pártirányítás, oktatási és gazdasági szakemberek) is kifejtették eltérő véleményüket. Nem véletlen, hogy a korabeli megszólalók gyakran peresztrojkanak (átalakításnak) nevezték a reformterveket⁴ – a gorbacsovi időszakot jóval megelőzve. A beszámolók szerint két problémakör alakult ki a reformtervezet országos vitájában: egyrészt kifogásolták, hogy a főiskolai oktatás kezdetére tervezték a gyakorlatot, mert ez veszélyeztette a matematikai-műszaki műveltség megalapozását, másrészt kifogásolták a tehetségeseknek létrehozott külön iskolák ötletét (Szabó, 1958). 1958. december 24-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa törvényerőre emelte a KB és Minisztertanács előterjesztését (az említett problémás részeket kihagyva), ezzel hivatalosan is bevezetésre került az új oktatáspolitikai, az iskola és az élet kapcsolatának megerősítéséről szóló szlogen, és lezárult (egy időre) a viták időszaka.

AZ OKTATÁSI TÖRVÉNY

A törvényszöveg (*Az iskola és az élet kapcsolatának megszilárdításáról és a Szovjetunió közoktatási rendszerének továbbfejlesztéséről. Az elemzés alapjául szolgáló szöveget ld.: Kairov, Goncsarov, Jeszipov és Zankov, 1959. 511–528. o.)* bevezetésében a

⁴ Nikolaj Semenov, Nobel-díjas kémikus például a következő címmel publikált egy cikket 1958 októberében: *Megjegyzések a peresztrojka néhány pontjáról* (Coumel, 2009. 69. o.).

széleskörű vita, mint legitimációs alap jelent meg, a jogalkotás ezek szerint a dolgozók egyetértésével és jóváhagyásával valósult meg. A régi marxi alapelv a fizikai és szellemi munka újraegyesítéséről újra felbukkant, a jövő társadalmának felépítése csak így volt elképzelhető – Lenint Kairov idézi meg a reform egyik legfőbb hatásaként (1958. 5. o.). Az új embertípus kinevelése lett az iskolák feladata, a kommunista emberben harmonikusan egybeolvad majd a szellemi gazdagság az erkölcsi és fizikai értékekkel. A törvény sajátosan ötvözte a nevelési filozófia értéktételező nyelvezetét a tudományos-technikai terminológiával – az eszménykép felvázolásával párhuzamosan történt meg a népgazdasági érdekek artikulációja.

A termelés gépesítése, az automatizálás, a kemizálás, az elektronika és a villamosítás gyökeresen megváltoztatta a munka jellegét és az ehhez szükséges képzettséget – ez volt a másik fő indoka a változtatásoknak. A termelés bázisán, az állami gazdaságokban és a gyárakban megvalósuló gyakorlati képzés jelenti a fizikai és szellemi munka kettősségének meghaladását – a tudományos-technikai forradalom eredményei azonban nem teszik majd feleslegessé az emberi munkaerőt, csak magasabb szintre emelik annak közreműködését. A gazdasági növekedés eddigi ütemétől azonban elmaradt a szovjet iskolák teljesítménye, így szükségessé vált az iskola közelítése az élethez, azaz a szakember-utánpótlás biztosítása, a fiatalok aktív részvétele a társadalmilag hasznos munkatevékenységben, a kommunizmus felépítésében.

A változtatás, átalakítás valamennyi iskolatípusra kiterjedt. A törvény bevezette a 8 osztályos, nem teljes politechnikai iskolát, ami a termelés tudományos alapjai mellett a munkára nevelés gyakorlatát is tartalmazta. Ezt a 8 évet a munka mellett, immár a termelésben teljesen részt vevő dolgozók számára teljesítették ki: a dolgozók esti iskoláival, a műszaki technikumokkal és a politechnikai munkaiskolákkal,⁵ - ez utóbbi nem összetévesztendő a 8 évfolyamos politechnikai iskolával! A cél a 15 – 16 éves kort elért diákok bekapcsolása volt a munkába, akik aztán önszorgalmukból, a munka mellett fogják elvégezni a középfokú végzettséghez szükséges három évet. Az eredeti akadémiai elképzelések ugyanezt a 11 évet egy integrált, egységes iskolában képzelték el, ami a fiatalok későbbi belépését jelentette volna a munkaerőpiacra – ezt ellensúlyozta volna a képzés megalapozottabb jellege.

A műszaki szakmai szakképzést és a szakiskolákat külön fejezetekben szerepeltette a jogalkotó, itt az önfenntartást tűzték ki végcélként, amit a termelésben való fokozottabb részvétellel akartak elérni. A tanműhelyek, üzemi-, kolhoziskolák és egyéb munkaszervezési formák ezért hangsúlyosabban szerepeltek

⁵A Szovjetunió iskoláinak többsége eddig 7 osztályos volt, de a nagyvárosokban megvalósultak az eredetileg létrehozni kívánt 10 osztályos intézmények. Az átalakítás mindkét típusra vonatkozott: 8 évfolyamra kellett kiegészíteni, vagy lecsökkenteni a tanintézményeket és ezek mellett létrehozni az esti/levelező intézményeket, technikumokat, vagy új iskolaként, vagy a felsőbb évfolyamokból kialakítva. A középfokú végzettséget a munkás- és parasztfjúság iskoláiban (3 év), nappali középiskolákban (3 év) és technikumokban (3-4 év) lehetett megszerezni (*Jóború*, 1961. 98. o.).

ezekben a paragrafusokban. A felsőoktatásra szintén vonatkozott az élethez és termeléshez való közelítés igénye: a szakemberképzést jelölte meg a törvény a kibocsátás feltételének, illetve a felvételnél is előnyt élveztek azok, akiknek már volt gyakorlati munkatapasztalatuk. A munka és oktatás világát kölcsönösen közelebb kell hozni egymáshoz, amit elsősorban az esti/levelező képzések kiterjesztésével és a hallgatók gyakorlati munkavégzésével vélték megoldhatónak.

Az átalakításra az 1959/60. tanévtől számítva 3–5 évnyi időtartamot szántak, a törvényre a voluntarista jelleg és az ideológia túlsúlya nyomta rá a bélyegét: az ideális, felépíteni kívánt társadalom képét, és az ehhez szükséges embertípus kinevelésének kérdését tartalmazta a jogszabály, leírta a kommunista ember kívánt személyiségjegyeit, de az új oktatási rendszer felépítésének konkrét megvalósítására, a gyakorlati kérdésekre kevesebb figyelmet fordított. A közösségért élő, a munkát megbecsülő, az építésben aktív szerepet vállaló diák és hallgató képe többféleképpen volt értelmezhető és inkább a nevelésfilozófia, teleológia illetékességi területe volt. A pedagógia *sollen* jellege (Sáska, 2008) nyomult itt a jog absztrakt területére: az előíró normák azt írták le, hogy milyen legyen az új ember, csakhogy ez alapvetően idegen volt a törvény nyelvétől. A létrejött jogszabály általános kereteket adott, amit sokféleképpen lehetett tartalommal megtölteni és kevésbé lehetett ellenőrizni, hogy mikor, milyen feltételek létrejött esetén valósulnak meg a célkitűzések. A politikai döntéshozatal folyamata (Hruscsov fellépése –Tézisek – vita és jóváhagyás – törvény) lassan a végéhez közeledett, már csak egy formális, lezáró esemény volt hátra.

AZ ÁTALAKÍTÁS LEGITIMÁCIÓJA: AZ SZKP XXI. KONGRESSZUSA (1959. JANUÁR-FEBRUÁR)

A pártkongresszus a többi szocialista országban, később lezajlott átalakítási folyamatokban is a legitimáló-jóváhagyó szerepet töltötte be. Az SZKP rendkívüli, XXI. kongresszusának jegyzőkönyve (1959. 61–71. 625–626. o.) és az ezt megelőző munkálatok (Hruscsov, 1958c) alapján ismertetem a hétéves terv vonatkozó részét, az oktatási reform gazdasági-politikai háttérét.⁶ Az átalakítás ideológiai megalapozása természetesen Leninre hivatkozott: „minden irányban fejlett és minden irányban iskolázott” emberek nevelése a cél, a továbbiakban a Téziseket ismételte meg az előterjesztés. Az 1959 és 1965 közötti tervidőszakra ütemezte a pártvezetés a nyolc évre felemelt tankötelezettség bevezetését, amihez új tanműhelyeket kellett biztosítani, a 10 osztályos iskolák (felső osztályok) átszervezéséhez pedig városi, falusi „munkás-középiskolák” hálózatának létrehozása vált szükségessé, illetve a középiskolák számát is bővíteni kellett, hogy be tudják fogadni a munka mellett továbbtanuló diákokat.

⁶ A közoktatási tervezés fogalma ebben az időben honosodott meg az UNESCO regionális konferenciáinak köszönhetően (Temesi, 1962)

Hruscsov kongresszusi előterjesztésében cáfolta azokat a külföldi véleményeket („Hadd károghanak ezek a jövőmondók (ti. a nyugati újságírók)...”), melyek szerint a Szovjetunióknak nincs elegendő munkaereje és ezért van szükség a fiatalság bevonására a munkába.⁷ Oktatás és termelőmunka összekapcsolását a távlati tervek aspektusából indokolta meg a főtitkár: a szocializmusból kommunizmusba való átmenet, a kommunizmus anyagi megalapozásának része a reform, a folyamatban Hruscsov külön hangsúlyozta a közösségi nevelés és politechnika erkölcsi aspektusait (a munka szeretete, mint az új szocialista ember típusának meghatározó jellemzője). A kongresszuson elfogadott határozat tartalmazta az intézmények extenzív fejlesztésének számait (például 2 300 000 szakembert kellett a szovjet főiskoláknak kinevelniük hét év alatt, szemben az előző hét év 1 700 000-es adatával), de hasonlóan a korábbi tervezetekhez, nem nagyon körvonalazta a politechnikai oktatás/gyakorlati képzés mibenlétét, technikai részleteit és megvalósítását – ennek feladata a neveléstudományra és a gyakorló pedagógusokra maradt.

A 3 ÉVES ÁLTALÁNOSAN KÉPZŐ ÉS POLITECHNIKAI ISKOLA ÓRATERVE, MELYBEN AZ OKTATÁS A TERMELŐ MUNKÁVAL ÖSSZEKAPCSOLVA FOLYIK: (NAPPALI)

Tantárgyak	Órák száma		
	IX	X	XI
Irodalom	3	3	3
Matematika	4	4	4
Történelem	2	3	4
A Szovjetunió alkotmánya	—	—	2
Gazdasági földrajz	—	2	2
Fizika	4	4	2
Csillagászat	—	1	—
Kémia	2	3	2
Biológia	3	—	—
Műszaki rajz	2	—	—
Idegen nyelv	2	2	3
Testnevelés	2	2	2
	24	24	24
Általános technikai tárgyak, termelési oktatás és termelő munka	12	12	12
	36	36	36
Fakultatív tárgyak	2	2	2

1. kép

A szovjet középiskola kísérleti óraterve az 1959/60. tanévtől
 (Jóború, 1961. 99. o.)

Az 1. kép a megvalósulás egy formáját mutatja be, az általánosan képző, politechnikai iskola példáján, ami tulajdonképpen a mi középiskolánknak feleltethető

⁷Egy 1958. november 16-án keltezett bizalmas CIA-jelentés szerint (*Memorandum...*, 1958) a 7 éves terv 11,5 milliós munkaerő-növekedését a természetes utánpótláson kívül az oktatási reform és a mezőgazdaságból való átirányítás fogja biztosítani a szovjet vezetés számításai szerint.

meg. A legfeltűnőbb a politechnikai tárgyak túlsúlya az óraterhelésben, hiszen az összes óra egyharmadát adja a termeléssel összefüggő elméleti és gyakorlati tárgyak száma – a városi iskolákban ipari, a falusi intézményekben mezőgazdasági jelleggel. Az oktatás és munka váltakozásának rendjét nem határozták meg központilag, így a helyi igényekhez (kolhozokhoz, vállalatokhoz) alkalmazkodva lehetett tanterveket létrehozni. A szakmai képzés színvonala nem érte el a szakmunkás-képzés szintjét, ezért ezt szakmai előképzésnek, vagy általános technikai képzésnek nevezték, szemben a négy éves technikumok magasabb termelési óraszámával és az esti iskolák példájával, ahol a hallgatók már eleve dolgoztak (*Jóború*, 1961. 99–102. o.). A háromfajta középfokú iskolatípus tehát más-más módon kapcsolta össze az oktatást a termeléssel, ez a fajta differenciálódás az 1961-es magyar iskolareformra is jellemző volt (5+1-es rendszerű gimnázium, szakközépiskola, szakmunkásképző iskola).

BEFEJEZÉS

Az így létrejövő iskolai szerkezet egyszerre próbált ellentétes irányoknak megfelelni és azokat kibékíteni: a középfokú oktatás expanzióját (pedagógiai-szakmai szempont) a munka melletti képzési formákkal, az eredeti koncepciót redukálva vélték megvalósíthatónak, míg a gazdaságtervezői-politikai oldal által preferált munkaerő-piaci igényeket a gyors munkába állással és a helyi igényeknek megfelelő, praktikus politechnikai készségek elsajátításával, begyakorlásával oldották meg (*DeWitt*, 1961. 16. o.). A szükségszerű kompromisszum természetesen mindkét irány igényeit sérthette és számos problémát hordozott magában. A helyzet azonban ennél még bonyolultabb volt. Az akadémiai-pedagógiai oldalon belül is voltak ellentétek az átalakítás elkötelezett hívei és az óvatosabb bevezetés hívei között,⁸ továbbá nem szabad elfeledkezni a politika gyakori irányváltásáról, a pártvezetésen belüli harcokról.

Nem véletlen, hogy nemsokára már mentegetőznie kellett Kairovnak (1963) az oktatási reform végrehajtásával kapcsolatban: az általános képzés színvonala nem csökkent, továbbra is nyitva áll a felsőoktatás útja, egyszerre képes a szovjet iskola teljesíteni a szakképzés és a középfokú végzettség kettős feladatát, nem szükséges ehhez az iskolatípusok differenciációja. A meginduló munkálatok elsősorban tantervi-tartalmi kérdéseket érintettek, a túlterhelés csökkentésére irányultak (ld. a Szovjetunióba látogató magyar neveléstudósok beszámolóit: *Ábent*, 1959; *Szoboszlai*, 1960), csakhogy a formai javítások, átrendezések nem

⁸*Arzsanyikov* professzor, a műszaki tudományok doktora, a Szovjetunió állami díjait osztó bizottság elnöke (Hírek, 1957) például a „főiskolai gyárak” és „tanulóüzemek” létrehozása mellett szállt síkra, ahol minimálisra csökkentik az elméletet (*Szabó*, 1958). Ezzel az álláspontjával szemben állt a felsőoktatás más szereplőinek véleményével, akik az elméleti megalapozást fontosabbnak tartották.

érintették/nem érinthették az alapvetően ambivalens célkitűzéseket, így nem jelentettek megoldást a felmerülő problémákra.

A politechnikai oktatás ekkor kigondolt formája, a munkára nevelés iskola-rendszerét érintő változásai a hatvanas évek közepére kudarcot vallottak (vagy eufémisztikusabb formában: „... nem jártak átütő sikerrel”, ld. *Köte*, 1979. 192) ami döntő módon befolyásolta a reform későbbi megítélését. A sikertelenség okai között volt az anyagi fedezet hiánya, az egymást keresztező, ellentmondásos célok és koncepciók okozta zavar (*Kalmár*, 2014. 204. o.), továbbá az érintett szereplők (szülők, tanárok, diákok és a munkaerő-piac) egy részének ellenállása – ez azonban már egy másik történet. Nem véletlen, hogy az iskolareformról egy szó sem szerepel Hruscsov terjedelmes önéletrajzában (*Crankshaw*, 1970, részletek magyarul: *Hruscsov*, 1990), valamint tanácsadója róla írott könyvében (*Burlatsky*, 1991). A további kutatásoknak tisztázni kell a többi szocialista országban végbement változások jellegét, a Szovjetunióval való hasonlóságokat és különbségeket, ami a magyar oktatástörténet jobb megértéséhez is hozzásegíthet minket.

IRODALOM

Ábent Ferenc (1958a): Az általános és politechnikai képzés tartalmi problémáival foglalkozó értekezéslet. *Pedagógiai Szemle*, 8. 1. szám, 80–83.

Ábent Ferenc (1958b): Új elgondolások az iskolarendszer megreformálására. *Pedagógiai Szemle*, 8. 12. szám, 1193–1198.

Ábent Ferenc (1959): A szovjet közoktatás átszervezésének néhány tapasztalata. *Pedagógiai Szemle*, 9. 9. szám, 859–870.

Bori István és Tihanyi Ferenc (1957): A technikai műveltség szerepe néhány nyugati ország iskolarendszerében. *Köznevelés*, 13. 11–12. szám, 253–255.

Burlatsky, F. (1991): *Khruschev and the First Russian Spring. The Era of Khruschev Through the Eyes of His Advisor*. Macmillan, New York.

Coumel, L. (2009): The Scientist, the Pedagogue and the Party Official: Interest Groups, Public Opinion and Decision-making in the 1958 Education Reform. In: Ilic, M. és Smith, J. (szerk., 2009): *Soviet State and Society under Nikita Khruschev*. Routledge, Abingdon – New York, 66-86.

Crankshaw, E. (1970): *Khruschev Remembers*. Little, Brown and Company, Boston, Toronto.

Csoma Vilmos (1958): A XXI. Nemzetközi Nevelésügyi Konferencia. *Köznevelés*, 14. 17. szám, 395–397.

DeWitt, N. (1961): *Education and Professional Employment in the U.S.S.R.* National Science Foundation, Washington.

Faragó László (1957): A politechnikai képzés időszerű feladatai és problémái a szovjet pedagógiában. *Köznevelés*, 13. 9. szám, 207–209.

Faragó László (1958): Az OSZSZSZK Neveléstudományi Akadémiájának 1958. évi kutatási terve. *Köznevelés*, **14.** 14. szám, 335–338.

Feljegyzés. Hruscsov elvtárs akadémiai beszédének visszhangja. MNL OL, 288 f. 33/1958/3. ó. e. MSZMP KB TKO, Szerényi Sándor, 1958. április 11.

Gorjunov, D. P. (1959): Barátok öröme. *Népszabadság*, **17.** 1959. január 4. 11. Hírek (1957). *Új Szó*, **10.** 1957. november 10. 2.

Holmes, R, Read, G. H. és Voskresenskaya, N. (1995): *Russian Education: Tradition and Transition.* Garland Publishing, London – New York.

Hruscsov, Ny. Sz. (1958a): Valamennyi munkás- és kolhozparaszt-fiatal végezze el a középiskolát. Befejeződött a Komszomol XIII. kongresszusa. *Népszabadság*, **16.** 1958. április 20. 6.

Hruscsov, Ny. Sz. (1958b): Feljegyzései a szovjet népoktatás rendszerének fejlesztéséről, az iskola és az élet kapcsolatairól. *Népszabadság*, **16.** 1958. szeptember 23. 6.

Hruscsov, Ny. Sz. (1958c): A Szovjetunió 1959-1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számai. N. Sz. Hruscsov elvtárs beszámolójának tézisei a Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. kongresszusára. *Népszabadság*, **16.** 1958. november 18. 5–8.

Hruscsov, Ny. Sz. (1990): *Szemben a zsarnokkal. Hruscsov emlékezik.* Leopárd Kiadó, Budapest.

Jóború Magda (1958): A sèvres-i konferenciáról. *Pedagógiai Szemle*, **8.** 7–8. szám, 730-738.

Jóború Magda (1961): *Élet és iskola.* Gondolat, Budapest.

Kairov, I. A. (1958): Basic Questions Relating to School Reorganization. *Soviet Education*, **1.** 3. szám, 5–12.

Kairov, I. A. (1963): The Reorganization of General Secondary Education. In.: Shapovalenko, S. G. (ed.): *Polytechnical Education in the U.S.S.R.* UNESCO, Paris-Amsterdam, 55–70.

Kairov, I. A., Goncsarov, N. K., Jeszipov, B. P. és Zankov, L. V. (1959): *Pedagógia.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Kalmár Melinda (2014): *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990.* Osiris, Budapest.

Kálmán György (1958): A szovjet iskolarendszer reformtervezetéről. *Köznevelés*, **14.** 21. szám, 493–494.

Köte Sándor (1979): *A szocialista munkaiskola kezdetei, 1917-1920.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lilge, F. (1959): Impressions of Soviet Education. *International Review of Education*, **5.** 1. szám, 11–27.

Medlin, W. K. (1958): Soviet Pedagogical Academy and the New School Plans. *Comparative Education Review*, **2.** 2. szám, 12–14.

Megkezdődött a vita a Szovjetunióban az iskolarendszer átszervezéséről (1958). *Népszabadság*, **16.** 1958. november 20. 10.

Memorandum for Director of Central Intelligence: Khrushchev's Theses on the Seven-Year Economic Plan. (1959-1965). 16, November, 1958. Online: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000234156.pdf, 2015. 04. 27.

Mitter, W. (1981): Das amerikanische und das sowjetische Schulwesen. In: Twellmann, W. (szerk., 1981): *Handbuch Schule und Unterricht. Band 3*, Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 521-540.

Nagy Sándor (1958): Iskolarendszertani és didaktikai kutatások a Szovjetunióban. *Pedagógiai Szemle*, 8. 9. szám, 805–817.

Osztrotyitanov, K. (1958): A kommunizmus építésének elméleti problémái a Szovjetunióban. *Népszabadság*, 16. 1958. július 5. 2–3.

Ross, L. W. (1960): Some Aspects of Soviet Education. *The Journal of Teacher Education*, 11. 4. szám, 539–552.

Rudman, H. C. (1959): De-emphasis of Academics in the USSR. *The Elementary School Journal*, 59. 5. szám, 253–257.

Sáska Géza (2008): Régi és új szólamok értelmezése az 1945 utáni pedagógiai kánonban. *Új Pedagógiai Szemle*, 58. 11-12. szám, 161–187.

Setényi János (1992): *Harc a középiskoláért, Kísérletek az egységes középiskola megteremtésére az 1945 utáni Európában*. Educatio, Budapest.

Simon György (1960): A tudományos-műszaki forradalom társadalmi következményei. *Közgazdasági Szemle*, 7. 5. szám, 619–624.

Szabó István (1958): A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának üléséről. *Népszabadság*, 16. 1958. december 23. 6.

Szebenyi Péter (1997): Tagoltság és egyesítés – tananyagszabályozás és iskolaszervezet. *Magyar Pedagógia*, 97. 3-4. szám, 271–302.

Szkatkin, M. N. (1958): Hogyan fejlődik a politechnikai oktatás elmélete és gyakorlata. *Köznevelés*, 14. 16. szám, 377–378.

Az SZKP XIX. kongresszusának anyaga (1952), Szikra, Budapest.

Az SZKP XX. kongresszusa (1956), Szikra, Budapest.

Az SZKP XXI. kongresszusa (1959), Kossuth, Budapest.

Az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Minisztertanácsának tézisei az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről és a szovjet közoktatási rendszer továbbfejlesztéséről. *Népszabadság*, 16. 1958. november 19. 7.

Szoboszlai Miklós (1960): Az iskolareformmal kapcsolatos tantervi kérdések a Szovjetunióban. *Pedagógiai Szemle*, 10. 12. szám, 1111–1120.

Szovjetunió. Az elemi, hétéves és középiskola 1957/58. évi kísérleti óraterve (1958). *Köznevelés*, 14. 4. szám, 92.

Sztálin, I. (1952): A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. *Társadalmi Szemle*, 7. 10, 889–946.

Temesi Alfréd (1962): Közoktatási reform és közoktatási tervezés. *Pedagógiai Szemle*, 12. 9. szám, 798–810.

UNESCO (1958a): *Curriculum Revision and Research*. UNESCO, Paris.

UNESCO (1958b): *International Yearbook of Education*. Vol. XX. UNESCO, Paris - Geneva.

Zibolen Endre (1958): Iskolarendszeri típusok. *Köznevelés*, **14.** 9. szám, 202–204.